

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Івана ФРАНКА**

На правах рукопису

ЛОГУШ Любов Володимирівна

**ФЕРМЕРСТВО У США: ПРАВОВІ АСПЕКТИ
(ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ)**

Спеціальність: 12.00.06 –
земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсове право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів - 1997

Дисертацією є рукопис.

АВ 36.295

Робота виконана на кафедрі трудового аграрного та економічного права Львівського державного університету імені Івана Франка

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

349
Науковий керівник:

доктор
Тимош

00761022 (1)

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук
України, академік Міжнародної
академії інформатизації
Янчук Василь Зіновійович;

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент
Академії правових наук України
Погрібний Олексій Олексійович

Провідна
організація:

Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького
Національної Академії наук
України

Захист відбудеться "28" лютого 1997 р. о "13" годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради з юридичних наук
К.04.04.15 у Львівському державному університеті ім. І.Франка за
адресою: 290001, м.Львів, вул. Січових Стрільців, 14 (зал засідань
юридичного факультету).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Львівського державного університету ім. І.Франка (вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано "25" січня 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, доктор юридичних наук,
доцент

В.М.Коссак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. США мають багатий досвід розвитку фермерських відносин та їх правової регламентації, який може успішно прислужитися в Україні. Вся історія США у сфері аграрного виробництва пов'язана з фермерством. Зараз це наймасштабніший сільськогосподарський продуцент світу, що є наслідком саме фермерської організації праці. Сімейна ферма, фермер-власник у США є не лише економічною, а й соціальною опорою суспільства. Ідеологія фермерського аграрництва там органічно поєднана з ідеологією демократії.

Аграрний фундаменталізм США значною мірою зумовлений характером правової регламентації фермерства та роллю держави в його стабільній підтримці. У США ці фактори виступають у найбільш "кваліфікованому та зрілому вигляді" (Б.Д.Клюкін). Все це має виняткове значення для сучасної України, де фермерський аграрний ринковий уклад лише формується, а його законодавча регламентація ще не набула системного характеру.

Стан розробки проблеми. Широкого комплексного багатогранного правового аналізу фермерських відносин у США в Україні ще не проводилось. Організаційні та економічні засади фермерських кооперативів США останнім часом були глибоко досліджені в монографії В.В. Зіновчука (Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. — К., Логос, 1996), проте, автор зосередив свою увагу переважно на фундаментальних принципах кооперації в США, він не торкається правових аспектів фермерства в США, чому саме і присвячена ця дисертація.

Об'єктом дослідження є, перш за все, аграрне (фермерське) законодавство США, яке базується на загальних засадах федерального публічного права, але має автономну інкорпоровану

форму (The Code of the Laws of the USA. Title 7); судові прецеденти (Case law) та інша правозастосувальна практика; фермерське законодавство України (в порівняльному плані), українська та інша юридична література з питань фермерства.

Предметом дисертаційного дослідження є аналіз основних правових аспектів правового статусу фермерів США: історичні та правові засади фермерства; роль держави у регулюванні фермерської діяльності; дефінітивні положення фермерського законодавства; земельні, майнові, трудові, організаційні фермерські відносини; процесуально-правовий захист фермерів; фермерська кооперація. При цьому виводяться пропозиції щодо можливості адаптації в Україні досвіду правової регламентації фермерства в США.

Методологічні основи дисертації становлять системний, структурний, функціональний, порівняльний наукові методи, а також комплексний підхід та виявлення загальних особливостей фермерської сільськогосподарської діяльності в США і Україні.

Науково-теоретичною базою дослідження є юридична література США з питань фермерства; декілька курсів Аграрного права США (14-ти томний під редакцією Нейла Є. Гарла, двотомні під редакціями Джеймса Б. Ведлі та Джона Т. Давидсона, Джуліана К. Юргенсмейера); дослідження американських вчених та практикуючих юристів: Мартіна Абрагамсена, Джеймса Баарди, Стівена Балса, Дж. Ведлі, Нормана Вілліамса, Нейла Гарла, Джона Давидсона, В. Давіса, Патрика Дафі, Т. Карліна, Чарльза Крензлі, Алана Корпели, Джеймса Келлі, Рональда Кнутсена, Чендлера Лестера, Джона-Рейлі Луні, Уорена Дж. Матера, Джеймса Монро, Ф. Морісона, Дональда Педерсена, Балса Стівена, Нормана Торсона, Л. Хальберта, Д.Харрінгтона, Джуліана Юргенсмейера та інших.

Істотне наукове значення для дослідження проблеми мали роботи вітчизняних учених: Г.Ю.Бистрова, М.Ю.Галятина, В.А.Кикотя, Б.Д.Клюкіна, М.І.Козиря, А.А.Конігіна, В.А.Матусевича, Н.Т.Обушенкова, Н.Н.Осокіна, В.С.Пчелінцева, В.В.Устюкової, Л.П.Фоміної, А.Ф.Фудіна, Г.В.Чубукова, та таких українських авторів, як: Ц.В.Бичкова, О.О.Погрібний, В.І.Семчик, Н.І.Титова, В.З.Янчук та інших.

Мета і основні завдання дисертаційної роботи полягають у тому, щоб:

- теоретично і практично дослідити характер правової регламентації статусу фермерів США;
- провести, по-можливості, порівняльно-правовий аналіз фермерського законодавства США і України;
- з'ясувати роль державної діяльності щодо фермерів у США;
- показати зміст федеральних фермерських програм США;
- розкрити правовий статус фермерів США як особливих суб'єктів земельних, трудових, майнових, фінансових, організаційних та інших відносин;
- охарактеризувати значення фермерської кооперації США та її досвід для України.

Враховуючи, що такі завдання на дисертаційному рівні в Україні вирішуються *уперше*, з ними слід пов'язувати принципову *теоретичну наукову новизну* роботи.

Конкретна теоретична і особливо практична цінність дисертаційного дослідження та його новизна полягають у тому, що глибоке вивчення теорії фермерства США, відповідного законодавства та практики його застосування у США дозволило прийти до самостійних висновків та зробити пропозиції до законодавства України з врахуванням

загального та спеціального законодавства щодо фермерів США у таких питаннях, які виносяться на захист:

- конституційне закріплення принципу пріоритетності сільського господарства порівняно з іншими галузями народного господарства;
- державна підтримка фермерської діяльності у конкретних і стабільних формах її прояву (державні дотації для сільського господарства як сфери ризикованої людської діяльності, державні програми по фермерству, характер кредитування тощо);
- розвиток "фермерського законодавства" як "спеціального" (в умовах України — поки що аграрного) законодавства;
- посилення "понятійного" апарату фермерського законодавства (визначення в самому законодавстві понять: "фермер", "фермер-робітник", "фермер-комерсант", "сільське господарство", "фермерська діяльність" тощо);
- перехід від поняття "селянське (фермерське) господарство" до поняття "фермер" як суб'єкт правових відносин;
- визначення в законодавстві правового статусу фермера як приватного власника землі та майна;
- розширення правової регламентації орендних відносин щодо господарств фермерів;
- врахування організаційно-правових форм ведення фермерського бізнесу;
- запозичення законодавчого досвіду та практики США щодо організації та функціонування фермерських кооперативів;
- запровадження спеціальної фермерської юридичної служби;
- використання Асоціацією фермерів України досвіду діяльності "Адміністрації Фермерський Дім" тощо.

Апробація, впровадження і публікація результатів дисертаційного дослідження. Наукові розробки дисертантки *впроваджено у її публікаціях*, виступах на науково-практичних конференціях, лекціях для студентів юридичного факультету Львівського державного університету ім.І.Франка зі спецкурсу "Правовий статус селянських (фермерських) господарств України", пропозиціях щодо створення в Україні спеціалізованої юридичної служби для селянських (фермерських) господарств, які було подано до Американської корпорації сприяння фермерському руху та агробізнесу (VOCA), у адвокатській практиці.

Враховуючи особливості історичного та господарського розвитку сільського господарства України в умовах переходу до ринкових відносин та, певною мірою, досвіду США, дисертантка висловлює свої наукові позиції щодо аграрного права України як комплексної та спеціалізованої галузі права та аграрного законодавства, в якому поступово зростатиме його "фермерська" частина. **В дисертації обґрунтовуються чисельні пропозиції щодо посилення гарантій земельних, трудових та майнових прав фермерів; звертається увага на деякі суперечливі або недосконалі положення з цього приводу в законодавстві України.**

Дисертація написана на оригінальних матеріалах США та України в сфері предмету наукового дослідження.

Дисертанткою проаналізована велика кількість нормативних актів та судових рішень з питань фермерських відносин у США. Це, зокрема, Титул 7 "Сільське господарство" Зібрання законів США (The Code of the Laws of the United States of America); відповідні матеріали Зводу федеральних правил (The Code of Federal Regulations), Міністерства сільського господарства США (US Department of Agriculture); Зведений Комерційний Кодекс США (Uniform Commercial Code, 3rd edition, James J. White and Robert S. Summers,

West Publishing Co., St.Paul, Minn., 1988), розділ 2, Купівля-продаж, ч. 1, статті 2-107; 2-201; 2-201(2); 2-204; 2-205; 2-301; 2-314; 2-315; 2-316, Розділ 9, Забезпечувальні угоди, ч. 1, стаття 9-109 тощо.

Прийняття Конституції України, визнання землі основним національним багатством, непорушності права приватної власності та свободи підприємницької діяльності — все це створює нові принципові засади для подальшого розвитку фермерства в Україні. Дисертанткою проаналізовано фермерське законодавство України, як загальне, так і спеціальне. При цьому головна увага присвячена спеціальному Закону України "Про селянське (фермерське) господарство", прийнятому Верховною Радою України 20 грудня 1991 року, із змінами і доповненнями від 22 червня 1993 року.

Вивчення зазначених матеріалів як безпосередньо у США, так і в Україні, зробило можливим вперше провести порівняльно-правове співставлення як окремих юридичних доктринальних положень щодо фермерства у цих двох країнах, так і, особливо, фермерського законодавства. Звичайно, в силу того, що фермерський рух у США та в Україні знаходиться на різних ступенях історичного розвитку, цей порівняльний аналіз здебільшого носить характер з'ясування можливості і доцільності запозичення досвіду США у цій сфері. Водночас слід зауважити, що це переважно торкається законодавчого досвіду та практики його застосування. Що ж стосується науково-теоретичних досліджень проблем фермерства, то в Україні вони ґрунтуються на давніх наукових засадах та мають чітку системно-наукову основу, хоч і знаходяться лише в стадії становлення. Зокрема, розроблено наукове поняття селянського (фермерського) господарства України та його юридичних ознак (Н.І.Титова), значення оренди для фермерів (О.О.Погрібний), правові засади діяльності селянських (фермерських) господарств (В.І.Семчик) тощо.

У зв'язку з тим, що *зазначена праця є першою в Україні* з правових проблем фермерства в США, вона охоплює широкий комплекс цих проблем з тим, щоб показати всю їх панораму в цілісному вигляді.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації відображає мету, завдання і основні напрями дослідження. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується актуальність, завдання, стан наукової розробки проблеми; характеризується її джерельна база, розкривається наукова новизна і практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Розділ перший "Історичні та правові засади фермерства в США" присвячений показу історії та значення фермерства в США; характеристиці правової регламентації статусу фермерів США; порівняльно-правовому аналізу фермерського законодавства США і України.

Фермерський рух є невід'ємною складовою частиною всієї історії США. "Сімейні ферми — серце американського сільсько-господарського виробництва" (Stiven S. Baals) відразу здобули в США високий не лише економічний, а й соціальний статус. Це сталося завдяки створенню державою винятково пільгових умов для виникнення таких ферм, особливо на початковій стадії їх розвитку (Homestead Law of 1862 р.). Безоплатне або за невелику плату надання земель, допомога насінням, технікою, інформацією — така державна підтримка фермерського руху в США сприяла швидкому становленню фермерства. Першочергове вирішення

продовольчої проблеми в Україні, зокрема, через реальну державну підтримку фермерського руху могло би сприяти уникненню цієї загальної економічної кризи, яка зараз має місце в країні.

Ускладнення фермерської діяльності, виникнення нових потреб і завдань (земельно-охоронних, технологічних, ветеринарних, а також у веденні агробізнесу) з врахуванням того, що сільське господарство завжди є зоною підвищеного природного ризику, призвело в США до організації спеціальної державної служби у цій сфері: створення у 1862 р. на прохання самих фермерів Міністерства сільського господарства, МСГ, та організації професійного навчання фермерів. Діяльність МСГ та спеціальне аграрне законодавство постійно забезпечували економічну підтримку фермерів щодо "рівності цін" (parity of prices), допомогу в експорті сільськогосподарської продукції та її збуті на внутрішньому ринку. Система державного регулювання сільського господарства США допомогла фермерам подолати депресію 30-х років і вже через короткий термін призвела їх до фактору аграрного перевиробництва, з чим була пов'язана державна політика регулювання сільськогосподарського виробництва, консервації земель, квотування вирощування окремих культур. Отже, досвід США доводить, що справа не в наявності або відсутності державної регламентації фермерства, як і сільського господарства в цілому, а в його характері. Тому спрощеною є ідея негативності "втручання" держави в справи сільськогосподарських виробників: вся справа в тому, що повинно бути не адміністративне командування, а реальна економічно-фінансова допомога з боку держави, всіх її структур. А тому позитивний державний протекціонізм, який ми бачимо в державній аграрній політиці США, повинен стати основою доктринаю взаємовідносин держави з селом в умовах становлення ринкових економічних відносин в Україні.

У 50-х роках в США почало бурхливо розвиватись аграрне законодавство (Закон про сільське господарство, Закон про Земельний банк, Програма заповідних земель, Рисова програма тощо).

Сучасний період фермерського руху характеризується в США подальшим зростанням ефективності фермерської бізнесової діяльності; синтезом науки, сільського господарства і промисловості; формуванням крупного агропромислового комплексу; перетворенням фермерської діяльності лише зі "способу життя" (life style) у засіб здобування прибутків, а отже і збільшення потреби в одержанні професійних знань; запровадженням сучасних новітніх технологій; різким підвищенням продуктивності праці фермерів (Don Paarlberg. American Farm Policy, New York, 1984). Сімейні американські ферми зараз — це приблизно 95% усіх ферм США; вони виробляють понад 60% всієї сільськогосподарської продукції країни. Фермери у США, як і в Україні, є носіями соціальної стабільності, особливого способу життя, мислення та культури, своєрідним гарантом національних традицій.

В США існує нормативно-законодавче (statutory regulation) та нормативно-судове (judicial regulation) регулювання суспільних відносин. Американська доктрина т.зв. "загального права", що дуже істотно і специфічно, визнає унікальним винятком існування окремої галузі законодавства і права (в США особливої різниці між цими поняттями не вбачають) у формі аграрного законодавства (аграрного права). В аграрній науці, законодавстві, судовій практиці це положення обґрунтовується "всеосяжним принципом" (comprehensive principle) про те, що земля є унікальною бізнесовою, екологічною та соціально-національною цінністю, а тому вона повинна породжувати і зовсім іншу (ніж загальна) стратегію правотворчості (John T. Davidson, Neil E. Harl, Julian K. Juergensmeyer).

Федеральне аграрне законодавство в США є дуже обширним. Воно нараховує понад 2000 статей і викладено переважно в систематизованому Зібранні законів США (The Code of the Laws of the United States of America) у титулі 7 під спеціальною рубрикою "Сільське господарство". По суті, це — консолідація законодавчих актів по сільському господарству.

Підзаконні акти виконавчих органів зібрані до Зводу федеральних правил (The Code of Federal Regulations). Крім того, МСГ США публікує свої правові акти та вказівки в журналі міністерства (USDA Agricultural Decisions).

Статути штатів у сфері регламентації аграрних фермерських відносин, як правило, присвячені певним конкретним питанням (наприклад, охороні сільськогосподарських угідь). У зв'язку з цим, в аграрному законодавстві США цього рівня здебільшого відсутні крупні комплексні нормативно-правові акти (що характерно для аграрного законодавства України і є, на погляд автора, його позитивною рисою). В США продовжує діяти прецедентне право. В галузі аграрних відносин його роль дуже значна.

Слід зауважити, що забезпечення пріоритетності сільського господарства, порівняно з іншими галузями народного господарства, в США носить характер соціального контролю (social control) через вплив держави на діяльність індивіда-фермера. Здійснюється це найчастіше у формі урядового регулювання (government regulation).

Правова регламентація суспільних відносин в сфері сільського господарства США, а відтак і самого фермерства, має трьохступеневу систему, яка, в принципі, є подібною до українського законодавства: загальне, галузеве і спеціальне (аграрне) законодавство.

У США, як і в Україні, в сучасний період об'єктом правової регламентації став весь агропромисловий комплекс.

У розділі другому "Роль держави у регулюванні фермерської діяльності у США" детально аналізуються державна доктрина підтримки фермерства, федеральні фермерські програми, кредитування та оподаткування фермерської діяльності.

Державна доктрина підтримки фермерів орієнтована на досягнення практично значимих позитивних результатів. Вони включають як вигоду для самого фермера, так і для всього суспільства. Істотна різниця в становищі аграрного економічного сектору США і України, зумовлює, по суті, протилежну практичну спрямованість державного регулювання фермерської діяльності в цих країнах: на певне обмеження виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в США і на загальне стимулювання (часто лише в законодавчих нормах, які не завжди виконуються) збільшення виробництва всіх видів сільськогосподарської продукції в Україні.

Вихідним постулатом державної політики щодо фермерів США є формула про те, що соціальну рівновагу в сільському господарстві повинна підтримувати саме держава (D. Hothaway. Government and Agriculture, New York, 1982). Це вона робить через спеціальне аграрне законодавство (Закон про сільськогосподарське регулювання, Закон про харчове забезпечення, приписи МСГ тощо). Ефективність цього законодавства в США є дуже висока.

Державні органи США, зокрема, МСГ та така його структура, як "Адміністрація Фермерський Дім" (Farmers House Administration), мають істотні повноваження щодо регулювання цін на основні види сільськогосподарської продукції, обмеження їх перевиробництва, надання податкових пільг, охорони земель, організації професійної освіти фермерів, забезпечення контролю за якістю продукції, надання експортних субсидій тощо. МСГ створює чисельні спеціальні служби допомоги фермерам.

Реально сприяють реалізації державної аграрної політики федеральні фермерські програми, які вводяться в дію з підтвердження Конгресу США за допомогою спеціальних законодавчих актів. Як правило, ці програми модифікуються через 4-5 років, або ж, в міру потреби, виникають нові. Найбільш поширені Програми "Підтримки цін і доходів", "Страхування врожаю", "Аграрні дослідження", "Збереження ґрунту", "Стандарти якості для товарів, обмін товарами, кредит і фінансування фермерських господарств" тощо. Участь фермерів у програмах є добровільною. Вона забезпечує їм можливість одержання спеціальних державних позичок (nonrecourse), допомоги в реалізації продукції, виплат дефіциту (зокрема, виплата збитків у зв'язку з консервацією земель).

Одним із давніх і стабільних напрямків аграрної політики в США є державне кредитування фермерської діяльності. Існує спеціальне Управління фермерських кредитів (Farmers Credit Administration) та система спеціальних федеральних земельних банків, їх асоціацій, банків-посередників, які наділені правом надавати різноманітні пільги фермерам. Прямі гарантовані урядові кредити або гарантії кредитів, наданих фермерам банками, забезпечує МСГ ("Адміністрація Фермерський Дім"). За допомогою кредитів фінансуються від 35 до 70% сукупних фермерських програм. Держава в США реально забезпечує витрати на т.зв. соціальну фермерську сферу. В Україні поки що це робиться здебільшого лише декларативно.

Розділ III присвячено аналізу **основних правових аспектів визначення правового статусу фермерів США**. При цьому розглядаються притаманні аграрному законодавству та юридичній практиці чисельні аграрно-правові поняття: "фермер", "фермер-комерсант", "сільське господарство", "сільськогосподарська діяльність" тощо (в законодавстві України маємо лише визначення поняття "селянське (фермерське) господарство").

Аналіз чисельних аграрних законодавчих актів та судової практики США дають можливість прийти до висновків, що там дуже багато уваги приділяється визначенню різних юридичних понять; що вони робляться переважно в законодавстві та судових рішеннях і що, нарешті, їх модифікація залежить від певного характеру правових відносин. Це полегшує і робить більш чіткою всю правозастосувальну практику. Слід зауважити, що останнім часом і українське аграрне законодавство вміщає ряд дефінітивних положень, проте, вони ще є поодинокими і не настільки різноманітними, як в США.

Поняття "фермер" в американському законодавстві і юридичній практиці дається в різних ракурсах, але завжди воно пов'язується з сільськогосподарським характером його діяльності. Водночас існує і визначення понять "сільське господарство", "сільськогосподарська діяльність", "сільськогосподарські землі", які диференціюються в різних штатах. В законодавстві України, стаття 47 Земельного кодексу України говорить про те, що землі сільськогосподарського призначення — це такі, що "надані для потреб сільського господарства або призначені для цих цілей". Це визначення, на думку дисертантки, є невдалим, бо не акцентує увагу на природних властивостях цих земель. З огляду на це, більш правильно сутність таких земель відображає Закон штату Флорида, який визначає ці землі як такі, що характеризуються наявністю ґрунтового покриття, клімату, водних ресурсів і рельєфу у такому поєднанні і в такому взаємозв'язку, що вони, за умови раціонального використання і збереження природних характеристик, є придатними для вирощування сільськогосподарських культур (The Florida State Comprehensive Act of 1979).

В США, на відміну від сучасної України, поняття "сільськогосподарська діяльність" здебільшого ототожнюється з поняттям "фер-

мерська діяльність" у зв'язку з тим, що фермер там є основним суб'єктом аграрних відносин. Останні, як і в Україні, з розвитком індустріалізації сільського господарства інтегровані в агропромисловий комплекс, але їх епіцентром залишається саме сільське господарство.

Поняття "фермер" розглядається в США здебільшого як суб'єкт аграрних відносин у складі сім'ї, а тому поширеним є і термін "родинний фермер". На долю сімейних ферм припадає 95% з усіх аграрних структур; при їх об'єднанні створюються т.зв. партнерства (partnerships) або корпорації. Фермер поєднує функції власника, управлінця та працівника. Праця на фермі повинна бути основним видом трудової діяльності, а прибуток ферми має бути не меншим, ніж 1000 доларів на рік (Agricultural Statistics, 1993, p.345). За показниками прибутковості ферми поділяються на п'ять груп; доход повинен бути в основному від сільськогосподарської діяльності. В фермерських господарствах існує тісна інтеграція між домашнім господарством та бізнесом. Переважно, власником землі, нерухомості та іншого майна в США є батько-фермер, а члени сім'ї працюють як наймані працівники; але є і ферми іншого типу (власники — всі члени родини, праця на орендованих землях).

У § 2 Розділу III детально аналізуються фермерські земельні відносини, які в США, як і в Україні, є базовими для самого існування і виробничої діяльності фермерських господарств. Вони, як зазначає професор аграрного права Н. Гарл, демонструють доктрину необхідності прояву їх особливостей, пов'язаних з тим, що земля виступає складовою частиною процесу виробництва. Аграрний фундаменталізм, "землеробське кредо" мають в США важливе значення для реалізації всіх продовольчих програм, повного забезпечення та експорту сільськогосподарської продукції. Фермер-землекористувач як аграрний підприємець знаходиться в США під

більшим захистом держави, ніж інші суб'єкти.

Інститут фермерського землевикористання ("Land Use Institute") в США визнається не лише як самостійний, але і винятково важливий (М.Ю.Галятин; Nickolas Robinson). Законодавча регламентація земельних відносин у США характеризується елементами децентралізації, що дає можливість враховувати природні та інші особливості окремих регіонів (цей досвід слід було б запозичити і в Україні). Широке повноваження в регламентації земельних відносин мають штати. Їх законодавчі акти дають, зокрема, визначення поняття "фермерське землекористування", яке характеризується високим рівнем деталізації його змісту. Так, закон штату Орегон зазначає, що це — "використання земель для вирощування, збирання та продажу сільськогосподарських культур, включаючи відгодівлю, розведення, утримання та продаж домашньої худоби і птиці, в також виробництво продуктів тваринництва" (B. Davies, J. Belden. A Survey of State Program to Preserve Farmland, Springfield, 1976).

Суб'єктом земельних відносин переважно є сам фермер. Здебільшого це відносини приватної власності. Водночас вони можуть поєднуватись з орендними земельними відносинами (причому, фермери можуть бути і орендарями, і орендодавцями). За даними перепису сільського господарства США 1982 р., 64% земель фермери мали на праві приватної власності, 41% — орендували і 5% самі давали в оренду.

Аграрне законодавство США є надзвичайно деталізованим у сфері охорони сільськогосподарських земель. Фермерська діяльність суворо контролюється різними екологічними службами. Водночас раціональне землекористування і дотримання фермерами Програми охорони земель створює для них можливості пільгового оподаткування. Це положення дуже доцільно запозичити законодавству України щодо земельного податку.

У § 3 розділу III дається характеристика фермерів як сільськогосподарських працівників та аналізується правова регламентація трудових відносин фермерів і найманих працівників. Вона здійснюється переважно на федеральному рівні. Закон 1935 р. про відносини праці (з поправками та доповненнями 1976 та 1979 років) надав право аграрним працівникам організовуватись і вступати в колективні переговори з фермерами про умови праці та її оплати. З 1933 р. в США існує спеціальна служба розміщення робочої сили на селі (такого типу структура була би корисною і в Україні в умовах, коли міські працівники часто стають безробітними).

Американський фермер адміністративно нікому не підпорядкований, що дає йому можливість самому визначати зміст та характер виробничого процесу. На типовій сімейній фермі працює сам фермер разом зі своєю родиною, маючи переважно лише сезонних найманих працівників. Наймані працівники можуть бути чотирьох категорій в залежності від зайнятості в трудовому процесі. Об'єднання власності двох або більше фермерів створює т.зв. спільні ферми (joint farms). Вони є юридичними особами і використовують найману робочу силу. Досить поширеними в США стають і фермерські корпорації — акціонерні товариства по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції.

Постійні наймані працівники отримують щомісячну заробітну плату, яка залежить від виду ферми, освіти, стажу роботи. Мінімальна зарплата не може бути меншою, ніж 5 доларів за годину. Вони мають певні гарантії своєї праці: їх робочий тиждень не може перевищувати 40 годин; праця підлітків можлива лише за умов, якщо це не перешкодить навчанню в школі, лише на безпечних роботах, не довше 13 тижнів, з письмової згоди батьків і оплатою нарівні з дорослими; закон 1970 р. забезпечує всім безпечні умови праці; пенсійне і соціальне забезпечення існує для найманих пра-

цівників на рівні фермерів-власників тощо. Порушення норм оплати їх праці карається штрафом у розмірі до 1000 доларів за кожний випадок і ув'язненням до 6 місяців. Суворі санкції встановлено за порушення з вини фермера безпечних умов праці.

Пенсійне забезпечення фермерів США передбачено у віці 65 років. Охорона здоров'я фермерів пенсійного віку забезпечується з державного (федерального) страхового фонду.

Окрім основного стимулу сумлінної праці — почуття повноправного господаря на землі, в США досить відчутну роль відіграють і моральні фактори. Створена Т.Рузвельтом ще у 1908 р. спеціальна комісія для допомоги у вирішенні фермерських проблем і зменшення міграції сільського населення до міст сприяє тому, що фермери в США є незмінним об'єктом чутливої уваги держави і всього суспільства. Стабільна державна дотаційна підтримка сприяла тому, що у сільській місцевості США існує сучасна інфраструктура, яка мало чим відрізняється від міської, чого, на превеликий жаль, немає ще в Україні.

§ 4 Розділу III присвячений аналізу організаційно-правових форм ведення фермерського бізнесу. Вони базуються на таких традиційних для США засадах, як і загальне значення інституту приватної власності в системі економічних відносин; пріоритетність сільського господарства в економічній структурі суспільства; свобода аграрної підприємницької діяльності; державна підтримка бізнесових інтересів фермерів.

Головна економічна суть права приватної власності — мати гарантовану можливість одержання прибутків від об'єктів своєї власності. Але вона може бути певною мірою обмежена державою в інтересах суспільства, для забезпечення його потреб.

Фермерський бізнес за формами проведення бізнесових операцій може здійснюватися: а) індивідуально фермером-власником

сімейної ферми (він домінує в рослинництві); б) товариством фермерських партнерів; в) корпораціями, які фінансуються фермерами-акціонерами (здебільшого, в тваринництві); г) фермерськими кооперативами. Хоч індивідуальний бізнес, який здійснюють сімейні ферми, продовжує доминувати, проте конкретні умови розвитку сільського господарства спричиняють також і розвиток фермерського партнерства різних видів. Часто це є формою виживання і уникнення банкрутства. "Зведений Акт про Компанії" (United Companies Act), на відміну від Закону України про господарські товариства, встановлює прості умови їх створення, цілком доступні для кожного фермера.

За американським законодавством важливим бізнесовим фермерським об'єктом є земля, яка може бути в приватному або спільному використанні разом з іншими власниками. За загальним правилом земля успадковується, але з цього є винятки. Існує спеціальна детальна регламентація кількох видів орендних земельних бізнесових угод.

Фермерський аграрний бізнес у США будується на загальних ринкових засадах та особливостях індивідуальної підприємницької діяльності фермера. Видається, що і в Україні є потреба в спеціальному правовому регулюванні індивідуальної підприємницької діяльності. Враховуючи поки що слабкий конкурентноспроможний потенціал діяльності селянських (фермерських) господарств України, доцільно забезпечити пільговий статус фермерів як аграрних підприємців та юридично простий спосіб організації ними різного роду господарських товариств. Слід також застосувати притаманні американській практиці правила ведення аграрного бізнесу на "джентельменських" засадах. Як і в США, в Україні фермерський аграрний бізнес повинен мати податкові пільги.

Правові аспекти реалізації фермерами сільськогосподарської продукції аналізуються в § 5 *Розділу III*. Фермерське виробництво сільськогосподарської продукції носить яскраво виражений товарний характер, а тому її реалізація підпорядкована насамперед дії норм Зведеного Комерційного Кодексу США. Особливо слід наголосити на тому, що він враховує особливий порядок продажу сільськогосподарської продукції, визначаючи її поняття, характеризує комерційні товари як об'єкти продажу і купівлі.

Законодавство штатів детально регламентує індивідуальний продаж фермерами їх продукції, який може здійснюватись ними як самостійно, так і через посередницькі фірми. Існує також і контрактна форма реалізації фермерської продукції. Часто питання визнання фермерів комерсантами чи ні вирішуються у США судом (наприклад, справа Кооперативної Асоціації "Декатур" проти Урбана у Верховному Суді штату Канзас).

В дисертації розглядаються різні способи правового захисту фермерів у разі порушення набувачем його продукції, а також законодавчі гарантії придбання покупцем "здорової продукції" (healthy products).

Прийняття в Україні, окрім Цивільного, також і Комерційного кодексу відповідало би суті ринкових відносин, сприяло би спеціалізації економічних товарних відносин (зокрема, фермерських).

Завершується Розділ III аналізом окремих аспектів процесуально-правового захисту прав фермерів у США.

Починаючи з 80-х років, у США поширена спеціальна доктрина "законодавства про права ведення фермерства" (right-to-farm legislation), яка передбачає певний відхід від загальних традиційних судових правил і слідування правилам спеціального — фермерського законодавства. Вона, в першу чергу, скерована на захист земельних прав фермерів.

У Главі IV “Фермерська кооперація в США: потреба для України” автор аналізує поняття, специфіку, завдання, принципи, різновиди та досвід правової регламентації фермерських кооперативів у США, а також можливості їх адаптації в Україні.

Виникнення та бурхливий розвиток фермерських кооперативів у США стали фактором зростання та входження у якісно новий етап інституту фермерства у США. Поступово фермерські кооперативи стають невід’ємною складовою цього інституту. Можна вважати, що майже повна відсутність процесу фермерського кооперування в Україні є однією з причин уповільнення розвитку фермерства і навіть деякого його занепаду в окремих регіонах.

Фермерські кооперативи у США є проявом вертикального кооперування зусиль індивідуальних фермерів для полегшення організації бізнесу. Здебільшого вони не торкаються сфери виробництва сільськогосподарської продукції, а є організацією збуту та постачання ферм, а також наданням різноманітних сервісних послуг. Залежно від цього в США існує три різновиди фермерських кооперативів, правовий статус яких детально аналізується.

В дисертації проводиться порівняльний аналіз поняття кооперативів у науці аграрного права США (професор Дж. Баарда) та України (професор В.Семчик), а також кооперативного законодавства обох країн; робляться пропозиції щодо розвитку кооперативного законодавства України, зокрема, про необхідність доповнення Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” розділом “Фермерська кооперація”, в якому слід врахувати досвід США та особливості кооперативних відносин в Україні. Дисертанткою пропонуються основні засади цього розділу.

У **висновках**, що завершують роботу, підведено підсумки дослідження та висловлено практичні пропозиції щодо вироблення державної доктрини підтримки фермерів в Україні, розвитку її фер-

мерського і земельного законодавства та підвищення соціального статусу фермерів у нашій державі як носіїв народних аграрних традицій, з врахуванням вікового фермерського досвіду США.

Основні положення дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

1. *Фермерство в США: державний захист прав фермерів*//Право України. — 1993, №4. — С. 30-32 (у співавторстві).

2. *Фермерство на Україні: значення і правове забезпечення* // Правова політика в українській, соборній, суверенній державі. — Київ, 1994. — С. 80-81 (у співавторстві).

3. *Правове забезпечення пріоритетності сільського господарства в США* // Проблеми державотворення і захисту прав людини: Матеріали І наукової регіональної конференції. — Львів, 1995. — С. 91-93.

4. *Фермерське законодавство США: досвід для України* // Стан кодифікаційного процесу в Україні: системність, пріоритети, уніфікація. — ІІІ Всеукраїнська конференція, Київ, 1995. — С. 77-78.

5. *Поняття селянських (фермерських) господарств в Україні* // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. Вісник Львівського Університету. Серія юридична. Вип. 32, 1995. — С.54-57.

Аннотація

Лозуш Л.В. Фермерство в США: правовые аспекты (опыт для Украины).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 — земельное право; аграр-

ное право; экологическое право; природоресурсное право. Львовский государственный университет им. И. Франко. Львов, 1997.

В диссертации рассматриваются исторические истоки и правовое положение фермеров в США, их государственная поддержка, характер законодательного регулирования, основные правовые аспекты определения правового статуса фермеров в США, фермерская кооперация в США, а также формулируются предложения по использованию для Украины опыта законодательного регулирования фермерства в США.

Annotation

Logush, Lyubov V., *Farming in the USA: Legal Aspects (Experience for Ukraine)*

Dissertation for the Candidate of Juridical Sciences Degree in the specialized field 12.00.06 — Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resource Law. I. Franko Lviv State University, Lviv, 1997.

Dissertation deals with the historic background and legal status of farmers in the USA, the state support of farmers, the nature of the legislative regulation, basic legal aspects for determining the legal status of farmers in the USA, farmers' associations in the USA. It formulates proposals for Ukraine, utilizing the US experience in legislative regulation of farming.

Ключові слова: правовий статус фермерів в США; аграрне (фермерське) законодавство; державна підтримка фермерів; фермерська кооперація.

Видавничий центр Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України:
вул. Трьохсвятительська, 4. Тир. 100 прим.

442 029

AB 36.895